

УДК 726.54: 7.03: 7.034(4)

О.О.Горбик*канд. архіт.,**доцент кафедри основ архітектури
і архітектурного проектування КНУБА*

РОЗПЛАНУВАННЯ ТА ПРОСТОРОВА КОМПОЗИЦІЯ КОСТЬОЛІВ ПЕРІОДУ БАРОКО НА КИЇВЩИНІ І ВОЛИНІ: ЕЛЕМЕНТИ ПРОПОРЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

Анотація: стаття наводить пропорційний аналіз ряду костьолів України XVI-XVIII ст. В храмовбудівному досвіді групи католицьких орденів на Київщині і Волині окремі будови об'єднуються в єдину типологічну та стилістичну цілісність, а розрізнені фактичні дані про параметри споруд вперше приводяться до системного аналізу.

Ключові слова: пропорції, костьол, Київщина, Волинь, нави, пресвітерій, притвор.

На Київщині і Волині протягом XVI-XVIII ст. було збудовано ряд католицьких костьолів, які заслуговують на певну увагу як видатні пам'ятки архітектури бароко [1]. Ряд об'єктів було втрачено в період Першої та Другої світових воєн, за радянської доби, проте в архівах та зарубіжних виданнях п.п. ХХ ст. можливим є віднайти певну ілюстративну інформацію щодо цих храмів. Маючи різну ступінь збереженості та фіксації (обміри, фотографії), пам'ятки втім можуть бути піддані узагальнюючому науковому аналізу, за реконструйованими планами та розрізами може бути дослідженим питання єдності композиційних засад розпланування, типовості пропорційних співвідношень, застосовуваних при будівництві, закономірності певних стильових ознак костьолів тої чи іншої типологічної групи .

В даній статті нами аналізуються тринавні костьоли орденів середньовічної формації (ум. "домініканського" типу). До цієї групи належать аналізовані нижче костьоли в Клевані (1610-30 рр., 1745-48 рр.), Дубно (1630-х рр., бернардинський костьол), Берестечку (1711-65 рр., костьол тринітарів), Заславі (1599-1648 рр., костьол св. Іоана та 1606-1610 рр. бернардинський костьол), Киселені (1720 р., кармелітський костьол), Березному (1613 р.), Затурцях (1691-1720 рр., кармелітський костьол), Києві (1640 р., домініканський костьол), ін.

Аналогічно однонавним, тринавні храми домініканського типу витримують певні принципи розпланування: мають видовжений, відносно наосу, хор з гранчастим, прямокутним, півкруглим завершенням; сакристії не є

обов'язковим елементом (їх може бути одна-дві); внутрішній простір артикульований кількістю опор (можлива 2-, 4-, 6- стовпність) і утворюваними ними просторовими співвідношеннями; трансепт переважно відсутній; наявним є притвор-нартекс (простір якого може бути інтегрованим з простором головної нави храму, або відокремленим від нього; об'єм притвору може бути надбудованим дзвіницями (варіанти: 2 симетричні фланкуючі фасад дзвіниці або єдина дзвіниця над головним входом) чи не надбудованим, низьким, одноярусним). Храми цього типу є за одиничним виключенням безкупольні.

При аналізі загальних пропорційних співвідношень об'ємно-просторової організації храмів даного типу нами найперш віднайдена важлива диференціація: храми значних розмірів (в костьолах Клевани, Дубно, Берестечко, Заслава ширина корпусу, включаючи винос башт, складає від 18 до 28 м (36 м з трансептом); довжина корпусу від 42 (44) до 64 м) мають пропорційні засади, виразно відмінні від пропорцій храмів невеликих за розміром (костьоли Киселіна, Березно, Затурців, Києва, де ширина корпусу 15-20 м, довжина – 23-44 м)¹.

Для великих костьолів характерним є загальне співвідношення ширини корпусу до довжини як $1/2,5 - 1/2,7$; для невеликих костьолів це співвідношення становить $1/1,5 - 1/1,8$. Таким чином, у великих костьолах довжина корпусу є більшою стосовно ширини (приймаючи ширину корпусу за модуль-квадрат, можна сформулювати, що довжина складає понад 2,5 таких модульних квадратів, розмір довжини перевищує розмір ширини в понад 2,5 рази), тобто при проектуванні костюлу значних розмірів передбачався “ріст” об'єму вглиб, корпус розбудовувався по довжині, утримуючи пропорційно вужчу ширину. У невеликих костьолів довжина складає до двох модульних квадратів (з стороною, рівною ширині корпусу), тобто ущільнення розмірів споруди скоріш проявлялось в ущільненні глибини-довжини корпусу, споруда отримувала більш компактний, менш динамічно-видовжений об'єм.

Наступним співвідношенням, яке потребує з'ясування, є співрозмірність довжини пресвітерія і довжини головної нави. Даний критерій дуже важливий, бо є, власне, основним при визначенні костьолів даного (умовно “домініканського”) типу, і поза тим відносно внутрішньої структури храму він дає уявлення про силу просторового зусилля основного повздовжнього руху.

¹ Типологічну окремість костьолів залежно від їх розміру можемо підтвердити і автентичними бароковими приписами, зокрема щодо побудовань ордену кармелітів босих (1614-1620 рр.), де вимагалась розробка для кожної орденської провінції двох типових проектів з заданими основними розмірами і відповідно пропорційними співвідношеннями: для монастирів великих і для монастирів малих.

Але перше ми маємо уточнити, що вказана просторова вісь головної нави має декілька розмежовуючих рубежів, ми можемо говорити (без врахування кількості пар опор) про “тридільність” (притвор – нава – пресвітерія) або “дводільність” (нава – пресвітерія) структури. Останній випадок обумовлений закритістю притвору від головної нави. Відсічення простору притвору від простору нави є характерним для великих за розміром костьолів, де головна вісь вже є достатньо видовженою. Натомість, для невеликих костьолів, де повздовжня просторова вісь потребує підсилення (через незначні розміри костьолу і ущільнення довжини корпусу стосовно ширини) характерне розкриття, перетікання простору пресвітерія в простір головної нави. Відтак співвідношення довжини хору до довжини головної нави становить для великих костьолів $1/1,5$, для невеликих костьолів, відповідно $1/2$. Тобто збільшення довжини корпусу в костьолах значних розмірів відбувається за рахунок нарощення глибини (довжини) хору. В невеликих костьолах глибина хору є меншою відносно довжини головної нави, складає її половину, і при вірогідній неможливості збільшити обсяг будови і відповідно довжину (глибину) корпусу, головна просторова вісь є додатково подовжуваною за рахунок розкриття в інтер'єр простору притвору.

У внутрішній структурі костьолу важливим є також співвідношення ширини і глибини головної нави, хору, їх сумарного простору. Ширина головної нави і хору в розглядуваних прикладах є однозначною, пресвітерія є прямим продовженням головної нави. У великих за розміром костьолах глибина хору рівна подвоєному розміру такої ширини, у невеликих костьолів довжина хору є рівною ширині, абрис пресвітерія близькі до квадрату. Відношення ширини головної нави до її довжини: у великих костьолах $1/3$ (при врахуванні довжини головної нави без довжини відокремленого від неї притвору), в невеликих костьолах $1/2$ (при врахуванні довжини нави разом з притвором). Таким чином, ширина розглядуваної головної просторової чарунки відноситься до її сумарної глибини для великих костьолів як $1/5$, для невеликих костьолів – як $1/3$. Тобто в невеликих костьолах головна нава розлогіша, повздовжнє устримлення до олтаря є стишеним, у великих костьолах, навпаки, зберігається романсько-готичний принцип віддаленості олтаря і досить вузького, при значній глибині, “просторового коридору” до нього. Цікавим є те, що в досліджуваних прикладах і великих і невеликих костьолів при виразній різниці в розмірах довжини (23-44 м в невеликих, 42-64 м – у великих костьолах), показники ширини досліджуваної чарунки є практично тотожними, найчастіше близько 8,5 м.

Розглянуті співвідношення вважаємо основними для горизонтальної площини плану. Співвідношення ширини головної і бічних нав складає з незначними відхиленнями відношення $1/2$, бічні нави вдвічі вужчі від головної.

Маємо також охарактеризувати структуру костьолів розглядуваного типу через артикуляцію внутрішнього простору розстановкою опор, їх кількістю, відповідно утворюваним ними метричним кроком. Для вищерозглядуваних великих костьолів характерним є розстановка 4-6 пілонів, невеликі костьоли мають, як правило, 4 опори. Інтерколумнії обумовлюють просторові “коливання” головної нави вшир, і є певною мірою корегуючими об'ємно-просторову “дільність” храму чинниками. Маємо на увазі, що постановка 4-х пілонів утворює (рахуючи з нартексом і хором) “п'ятидільний” храм, постановка 6 пілонів – “шестидільний”. Утворювані чарунки головної нави можуть бути видовжені по ширині або по довжині, що вносить вагому візуальну корекцію в сприйняття внутрішнього простору. Випадіння з поля зору ділянок, схованих за опорами, перспективна ритміка метричного ряду об'ємів і розкритих просторових чарунок, діалектична протидія повздовжній просторовій направленості головної нави поперечних, утворюваних інтерколумніями, просторових коридорів у бічні нави – такими є основні архітектонічні сюжети тринавно структурованого храму. Важливими для визначення метро-ритмічного ряду є і абрис опор, і пропорційне співвідношення інтерколумніїв. В невеликих костьолах ширина нави більша за інтерколумній ($1,2/1 - 1,33/1$), що справляє враження більш “густої”, щільної розстановки опор.

Розгляд просторової співвідношеності показників горизонтальної проекції плану до показників вертикальної проекції перетину – є важливим, але через брак матеріалів поки що не може бути проведеним. Загалом для тринавних костьолів даного типу характерною є базилікальна організація. Виключеннями (з невизначеним в об'ємі підйомом висоти головної нави відносно бічних) є костьоли у Києві та костьол Іоана в Заслав'ї.

Загалом ми можемо підсумувати, що храми ум. “домініканського” типу знаходились переважно в невеликих містах, мали не регулярну структуру комплексу, подекуди несли оборонну функцію. При наявності, клуатр містився переважно вздовж бічного фасаду костьолу. Сам костьол – одно- тринавний, безкупольний, 4-6 стовпний, з надзвичайно розвиненою вглиб вівтарною частиною (з переважно гранчастим завершенням), де трансепт переважно відсутній, сакристії необов'язкові, несиметричні, часто – сакристія лише одна. Композиція фасаду інваріантна: безбаштова, двобаштова, найчастіш – однобаштова. Декор та деталіровка – неосередньовічні, неордерні, часто відсутні. Артикуляція внутрішнього простору корегується за допомогою

пропорціювання: в невеликих тринавних костьолах просторове враження підсилюється (наближується до враження від просторовості костьолів великих розмірів) за рахунок співвідношень ширини і глибини головної нави, її відношення до вівтарної частини, розкритості у внутрішній простір храму простору притвору, частоти постановки опор.

Література

1. Горбик О.О. Сильові риси архітектури провінційного католицького барокового храму (на прикладі костьолів Київщини і Волині): Дис. на соиск...канд. архит. 18.00.01. – К.: КНУБА, 2003. – 20 с.
2. Горбик О.О. Становлення католицького барокового провінційного храму: принцип діоцезальної та орденської специфіки // Українська академія мистецтва: Зб. наук. пр. – Вип. 7.– К: Тов. “ДІА”, 2000. – С.175-181.
3. Горбик О.О. Становлення католицького барокового храмубудування у XVII ст. на Київщині і Волині // Українська академія мистецтва: Зб. наук. пр. – Вип. 11.– К, 2004. – С.190-198.
4. Памятники, изданные временной комиссией по разбору древних актов: Отдел III. Материалы для истории Малороссии (1600-1664 гг.) / на польск. и рус. языках. – Т. 1. – К., 1845. – Ч. XLIX. – Отд. VI. – 430 с.
5. Берестечко. Костьол Трійці // Методичний фонд НДІТІАМ, №№409928, I-9809.
6. Заслав – Костьол св. Іосифа 1750р. // Методичний фонд НДІТІАМ, №№ 38839.
7. Sztuka kresow wschdnich. – Т.2.: Materialy sesji naukowej. – Krakow. 1995.

Аннотация

Статья представляет пропорциональный анализ ряда костелов Украины XVI-XVIII вв. В храмостроительном опыте группы католических орденов на Киевщине и Волини отдельные построения объединяются в единую типологическую и стилистическую целостность, а разрозненные фактические данные о параметрах сооружений впервые приводятся к системному анализу.

Ключевые слова: пропорции, костел, Киевщина, Волинь, нефы, хор, притвор.

Annotation

In article the proportional analysis of some Roman Catholic churches in Ukraine XVI-XVIII centuries is presented. Some structures are combined into a single typological and stylistic integrity on the experience of religious building of the group of catholic orders in the Kyiv region and Volyn, and scattered evidences about the parameters of the buildings are investigated by the method of system analysis for the first time.

Key words: proportions, Roman Catholic Church, Kyiv region, Volyn, naves, presbytery, narthex.